

islamskih nauka u Sarajevu i drugim fakultetima na kojima se izučavaju muslimanske teološke discipline. Važno je istaknuti još da je izdavač djela *El-Kalem* - izdavački

centar Rijaseta islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, knjiga je publicirana 2021. godine, te sadrži 102 stranice.

Bajram Dizdarević

UDK 001:28-852.5

Knjiga o ujedinjujućem znanju

Prikaz knjige "Znanje u kasnijoj islamskoj filozofiji: Mullā Sadrā o egzistenciji, intelektu i intuiciji" Ibrahim Kalin, preveo Haris Dubravac

Ibrahim Kalin je našoj intelektualnoj i široj javnosti poznat preko djela *Ja, onaj drugi i drukčiji svijet*, prevedenog sa turskog jezika, koje je naišlo na spomena vrijednu recepciju kod našeg čitateljstva. Za razliku od spomenutog djela, knjiga *Znanje u kasnijoj islamskoj filozofiji: Mullā Šadrā o egzistenciji, intelektu i intuiciji*, u odličnom prijevodu s engleskog jezika Harisa Dubravca, traži put do čitaoca koji je prethodno pohodio ne tako prohodne pute islamske filozofije. Razlog tome je što djela (o) islamske(oj) filozofije(i) traže čitaoca, interlokusa dostojnog

pročelnicima islamske filozofije. Evidentno je da je danas islamska filozofija protjerana iz onog što kolokvijalno nazivamo islamski svijet, ali je svoje stanište našla s drugu stranu hemisfere, na što upućuje i ovo djelo koje je prerađena doktorska disertacija odbranjena pod mentorstvom Seyyeda Hosseina Nasra na Univerzitetu Georgetown. Nažalost, i *islamistica* našeg govornog područja nije ništa u zavidnijem položaju, djela o islamskoj filozofiji gotovo da i nema, zbog odsustva čitalačkog interesa ne privlače pažnju ni izdavača, dok se svakojaki pamfleti

o angeologiji, egzorcizmu, tobožnjem islamskom nutricionizmu pomaljaju kao pečurke nakon kiše. Vrijedilo bi se danas zapitati da li se Bošnjaci oportunistički i konzumeristički odnose prema toj stoljećima sanjanoj slobodi, zbog čega je danas *islamistica* tako sadržajno degradirana?!

Mullā Ṣadrā je, mogli bismo kazati, jedan od posljednjih muslimanskih filozofa u klasičnom smislu te riječi. Odrastao je i obrazovao se u Širazu, unutar šiitske provenijencije. Kao što nam je predloženo i u prvom poglavlju knjige kroz prikaz grčko-arapske filozofske koncepcije znanja i ujedinjenja (*ittiḥāda*) intelekta, intelektiranja te *intelligibilia*, Mullā Ṣadrā je absorbovao i sintetizirao glavne tokove grčko-arapske filozofije, napose epistem(i)ologije, ali s obzirom i na to da je bio gnostik (‘arif), kako i sam Kalin navodi, najveći uticaj na njega je izvršio Ibn ‘Arabī. Iako je bio bliže povezan sa Suhrawārdijem, posebno preko Shahrāzūrīja, te ga čak oslovljavao božanskim učiteljem (*al-shaykh al-ilāhī*) zauzeo je suprotan stav od njega po pitanju dominantnosti esencije (*māhiyya*) nad egzistencijom (*wujūd*) što je tema središnjeg poglavlja. Kada je posrijedi Ibn Sīnā, Mullā Ṣadrāov koncept ujedinjenja proturječi Ibn Sīnāovom konceptu spajanja

(*ittiṣāl*), budući da Ibn Sīnā smatra da ujedinjenje dva egzistenta nužno podrazumijeva potiranje intelekta u aktualitetu, jer se intelekt preobražava u *intelligibilium*. Na tom tragu je i Averroes negirao mogućnost sjedinjenja intelekta u potencijalu s aktivnim intelektom, jer je potonji uzrok a prvi posljedica, pa uzrok kao takav stvara posljedicu, ali nikako ne može biti njen supstitut.

U drugom poglavlju autor razmatra Mullā Ṣadrāovu koncepciju egzistencije i esencije, te znanja. U Mullā Ṣadrāovoj ontologiji egzistencija nije akcidenca esencije, već je egzistencija sama po sebi zbilja, univerzalija, jedinstvo a ne partikularitet, te kao takva nije podvodljiva pod kategorije vrste, roda i sl. Čak prema Mullā Ṣadrāu, iako s logičke tačke gledišta tačna, predikacija egzistencije je neispravna s prirodne tačke gledišta. Kao takva egzistencija je kod Mullā Ṣadrāa izvor znanja. Mullā Ṣadrā ne negira da su apstrahirane forme egzistencije također kao takvi egzistenti u ljudskom intelektu. Međutim, gradacija egzistencije vs. esencije u ljudskom intelektu je obrnuta onoj u realnosti, budući da intelekt može razmišljati i kontemplirati, kako to autor navodi, npr., o moći, ali to ga neće dovesti do egzistencije moći. Mullā Ṣadrā polemizira o egzistenciji u

svjetlu Ibn Sīnāove kvalifikacije egzistenata kao nužnih, mogućih i nemogućih, te prihvata da je u slučaju potencijalnih egzistenata, egzistencija poseban vid akcidenције, jer je ta egzistencija, sufijskim rječnikom kazano, manifestacija Božanske egzistencije koja je Zbilja a ne koncept.

Za Mullā Šadrāa znanje je tautološke prirode budući da se njegovo sebstvo (inniyyah) podudara s njegovom esencijom (māhiyya), te s obzirom na takvu prirodu, kod Mullā Šadrāa je znanje stanje svijesti. Autor nam u ovom poglavlju predočava i Mullā Šadrāovu kritiku četiriju teorija znanja koje su se razvile kod filozofa i apologeta, a koje se mogu sažeti na sljedeći način: znanje kao apstrakcija, znanje kao reprezentacija, znanje kao odnos te znanje kao akcidenција. Mullā Šadrā se najviše usredotočio na kritiku druge, jer taj koncept znanja ontološki degradira znanje u odnosu na egzistenciju.

Na kraju ovog poglavlja Mullā Šadrā se dotiče pitanja Božanskog znanja, njegovog odnosa spram univerzalija i partikularija, što je bilo kamen spoticanja za mnoge filozofe i apologete, recimo, Ghazzālī je u tumačenju Božijih imena tretirao pitanje Božanskog znanja u odnosu na egzistente, budući da su za ljudske duše izvori znanja sami egzistenti, te

se prema Ghāzzālīju, Božansko znanje razlikuje od ljudskog, jer prethodi stvaranju. U odnosu na Ghazzālīja, Mullā Šadrāova teorija Božanskog znanja još seže dublje, tako on tvrdi da “Bog poznaje stvari putem njihovog ‘prisustva’ u Njemu”, odnosno da On poznavajući Sebe poznaje i egzistente, stoga je “Božije znanje o stvarima sama njihova egzistencija”.

U posljednjem poglavlju, “Šadrāova sinteza: znanje kao iskustvo, znanje kao bitak”, Kalin navodi kako Mullā Šadrā napose uvodi tesavvuf u svoj koncept egzistencije i znanja te govori o mogućnosti(ma) mističkog znanja. Prema Mullā Šadrāu, interakcija u svijet intelligibilia predstavlja ujedinjenje, međutim, to ujedinjenje nije ujedinjenje sa fizičkim, naprotiv, Mullā Šadrā govori o bestjelesnom. Na sokratsko-platonističkom tragu Mullā Šadrā ne samo da zagovara oslobađanje od fizičkog, već ide dalje, jer za njega transcendentno nije samo ono što nadilazi ljudska osjetila, naprotiv, ono se proteže do Božanskog. U gradaciji izvora znanja Mullā Šadrā drži da su objava (waḥy) i nadahnuće (ilhām) smješteni na vrhu ljestvice te su kao takvi bez premca.

Mullā Šadrāova koncepcija znanja ima ciklični karakter, objava, koja od Boga potiče je najveći izvor

znanja, a Bog najveća intelligibilia. Stoga je poruka knjige da je intelekt vrijedan onoliko koliko je veličanstvena njegova intelligibilia, odnosno koliko je veličanstven njegov izvor znanja.

Na kraju držim da djelo "Znanje u kasnijoj islamskoj filozofiji: Mullā Šadrā o egzistenciji, intelektu i intuiciji" zauzima veoma značajno mjesto, budući da je nama Mullā Šadrā relativno nepoznata ličnost, te da se njegovim opusom do sada, koliko je meni poznato,

isključivo bavio dr. Rusmir Šadić, a i zato jer se danas pojavljuju autori koji drže da je islamska filozofija nestala sa horizonta smrću Averroesa. Stoga, držim da bi se ova knjiga trebala naći na policama kućnih biblioteka naših intelektualaca, studenata, napose onih koji se bave islamskim naukama, filozofijom, orijentalnim jezicima, kao i šire zajednice.

Kemal Čedić